

De kleur van een kleed en tienden: de relatie tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij van Veurne¹⁾

Drie kerkelijke instellingen beheersten tijdens de middeleeuwen het religieuze leven in Veurne en omstreken: het seculiere Sint-Walburgakapittel, de premonstratenzer Sint-Niklaasabdij en de cisterciënzers van Ter Duinen. Aanvankelijk had het Sint-Walburgakapittel een monopoliepositie²⁾ maar tijdens het eerste kwart van de twaalfde eeuw ontstonden in zijn nabijheid de twee andere religieuze instellingen, die na verloop van tijd, qua invloed en prestige, voor Sint-Walburga zeker niet moesten onderdoen. De cisterciënzerabdij van Ter Duinen lag op het grondgebied van de Sint-Walburgaparochie zelf³⁾, de premonstratenzerabdij van Sint-Niklaas lag aanvankelijk net als het kapittel binnen de Veurnse stadswallen⁴⁾. Vooral de relatie tussen deze Sint-Niklaasabdij

¹⁾ Met dank aan Prof. dr. D. Verhelst, B. Meyns en T. Verschaffel voor de opmerkingen en correcties. Lijst van afkortingen: ASEB: Annales de la Société d'Emulation de Bruges (en vroegere en latere benamingen); BAB: Bisschoppelijk Archief Brugge; DHGE: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques; PL: Patrologia Latina; RAB: Rijksarchief Brugge; SAV, L.P.: Stadsarchief Veurne, Liber Privilegiorum (cf. infra 110, noot 6).

²⁾ C. C[arton] en F. V[an de Putte], [La collégiale de Sainte-Walburge à Furnes], in: ASEB, XVI (1862-3) 61-152; H. V[andevelde], Collégiale de Furnes, relique de la Sainte Croix, in: ASEB, VIII (1850) 191-218; F. De Potter, E. Ronse en P. Borre, Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne, II, Gent, 1875, 165-259; N. Huyghebaert, art. Furnes, in: DHGE, dl. 19, Parijs, 1981, kol. 452-9; A. Debruyne, Het kapittel van de collegiale Sint-Walburgakerk, in: De Sint-Walburgakerk van Veurne, Veurne, 1992, 25-31. Het blijft nog steeds wachten op een bevredigende, algemene studie over het kapittel.

³⁾ A. Dubois en N. Huyghebaert, Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges, in: Monasticon belge, III, Flandre occidentale, Luik, 1966, 353-445. De abdij ontstond uit een eremietenkluis, opgericht door een zeker Ligerius en ging pas in 1138 over tot Cîteaux. Cf. ook J. van Moolenbroek, Vital l'ermite, prédicateur itinérant, fondateur de l'abbaye normande de Savigny, Assen, Maastricht, 1990, 86-90.

⁴⁾ N. Huyghebaert en H. Aneca, Abbaye de Saint-Nicolas à Furnes, in: Monasticon belge, III, Flandre occidentale, Luik, 1974, 585-629. Aanvankelijk was het een regulier kapittel bij de Sint-Niklaaskerk, dat ca. 1135 aansloot bij Prémontré, ofschoon er zich hierover geen expliciete vermeldingen in het bronnemateriaal bevinden, ibidem, 594. Voor het grondbezit, cf. R. Boterberge, Historische Geografie van het Overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen, in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XVI (1962) 105-9.

en het Sint-Walburgakapittel was niet altijd optimaal. Het duurde tot het midden van de dertiende eeuw alvorens er tussen beide een aanvaardbare *modus vivendi* werd gevonden. In het bijzonder werd in verband met de inkomsten uit tienden maar heel moeizaam en pas na geruime tijd, een compromis gesloten. Het is de bedoeling hier de relatie tussen de Sint-Niklaasabdij en het Sint-Walburgakapittel te schetsen, met bijzondere aandacht voor dit conflict in verband met de tienden.

Deze studie wordt bemoeilijkt door het slecht overgeleverde bronnenmateriaal en door het gebrek aan basisstudies over beide instellingen. Ook over de stad Veurne tijdens deze periode, is tot nu toe bijzonder weinig verschenen⁵). Vooral het materiaal van en over het Sint-Walburgakapittel moet heel omzichtig benaderd worden. Het ontbreken van de originele oorkonden speelde ons parten⁶). De bewaringstoestand van het archief van, en de kwaliteit van de studies over de Sint-Niklaasabdij zijn beter, maar zeker ook niet schitterend. Door het gebrek aan basisstudies zullen we af en toe dieper moeten ingaan op bepaalde aspecten van de geschiedenis van beide instellingen.

1. Het Sint-Walburgakapittel en het ontstaan van de Sint-Niklaasabdij

Over het ontstaan van het Sint-Walburgakapittel weten we eigenlijks niets. De eerste vermelding is van 1095 toen gravin Gertrudis van Sak-

⁵) Basiswerk blijft nog steeds de verouderde monografie: F. De Potter, E. Ronse en P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, 2 dln., Gent, 1875. Het artikel van Huyghebaert verschaft ons een wetenschappelijke basis, maar is noodgedwongen vrij beknopt en moet op sommige punten verbeterd worden: Huyghebaert, art. Furnes, kol. 444-68. Cf. ook J. Ternote, *Het stadsarcheologisch en het historisch-topografisch onderzoek in Veurne in de periode 1982 tot 1992*, in: *Westvlaamse Archaeologica*, IX (1993) 11-32.

⁶) De archieven van Sint-Walburga zijn slecht overgeleverd. We beschikken over een *cartularium* uit de zeventiende eeuw dat werd getranscribeerd van een ander maar nu verloren *cartularium*, uit de zestiende eeuw. De godsdiensttroebelen van de zestiende eeuw, die in deze streek heel hevig waren, waren blijkbaar bijzonder nefast voor de overlevering van het archiefmateriaal van Sint-Walburga. Reeds de Veurnse schepen-keurheer en kroniekschrijver Pauwel Heinderycx wees er in de zeventiende eeuw op dat in zijn tijd het Sint-Walburgakapittel weinig oude documenten had en amper iets wist over zijn geschiedenis, Pauwel Heinderycx, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, E. Ronse, ed., I, Veurne, 1853, 58 en vooral 76. We moeten noodgedwongen werken op zeventiende-eeuwse kopieën die minstens tweedehands zijn maar vermoedelijk nog veel verder van het origineel staan. Van de meeste oorkonden kennen we overigens maar één kopie. Eventuele transcriptiefouten zijn moeilijk of niet te controleren, enkel vermoedens kunnen geuit worden.

sen, weduwe van Robrecht de Fries, een vijftiende prebende aan het kapittel toevoegde⁷⁾. De sterke grafelijke band die zeker in de elfde en twaalfde eeuw naar voren komt, doet zoals voor de meeste kapittels in hoofdplaatsen van een kasselrij een grafelijke stichting of minstens sterke grafelijke steun vermoeden⁸⁾. Het Sint-Walburgakapittel speelde in de twaalfde eeuw een niet onaardige rol in de grafelijke administratie, een rol die het ongetwijfeld, ofschoon het belang ervan ook niet overdreven moet worden, ook in de elfde eeuw reeds had⁹⁾. De hypothese dat het kapittel door graaf Boudewijn II zou opgericht zijn naar aanleiding van de overbrenging van de relieken van Sint-Walburga is weinig waarschijnlijk¹⁰⁾.

Vóór 1120, datum waarop ook het Sint-Niklaaskapittel zeker bestond¹¹⁾, beschikken we over vier oorkonden van het Sint-Walburgakapittel¹²⁾, namelijk:

- één van gravin Gertrudis (5 oktober 1095)¹³⁾
- één van paus Paschalis II (1105)¹⁴⁾
- één van graaf Boudewijn VII (1114)¹⁵⁾
- één van de bisschop van Terwaan, Jan van Waasten (1115-6)¹⁶⁾

⁷⁾ G. Declercq, Sekuliere kapittels in Vlaanderen, 10de-begin 13de eeuw, in: *De Leiegouw*, XXVIII (1986) 242; houdt het op een ontstaan vóór 1089.

⁸⁾ J. Dhondt, Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle, in: *Revue du Nord*, XXX (1948) 133-56; T. de Hemptinne en A. Verhulst, De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191), II, I, Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168), Brussel, 1988, XLIX.

⁹⁾ Cf. J. Lestocquoy, Les origines des églises collégiales, in: *Etudes de Civilisation Médiévale* (IXe - XIIe siècles), Mélanges offerts à Edouard-René Labande, Parijs, 1974, 499.

¹⁰⁾ Huyghebaert, Furnes, kol. 452-4; idem, Le comte Baudouin II de Flandre et le "custos" de Steneland, A propos d'un faux précepte de Charles le Chauve pour Saint-Bertin (866), in: *Revue bénédictine*, LXIX (1959) 63-5.

¹¹⁾ Cf. infra, 114.

¹²⁾ Er zijn ook nog twee translatienota's, een van de relieken van Sint-Walburga (4 augustus 1089) en een van de relieken van Willibaldus en Winnibaldus, broers van Sint-Walburga (1 mei 1109). Het is onmogelijk na te gaan of deze origineel zijn. Ten slotte is er nog een regest van een oorkonde van gravin Gertrudis, waarin deze drie nieuwe prebenden in Sint-Walburga sticht (1112), SAV, L.P., fol. 2 r°.

¹³⁾ A. Miraeus en J. Foppens, ed., *Opera diplomatica et historica*, III, Brussel, 1734, 20-1; SAV, L.P., fol. 1 r°-v^o. De uitgave van Miraeus-Foppens is heel gebrekkig.

¹⁴⁾ Miraeus-Foppens, ed., *Opera*, III, 24 en Migne, ed., PL, dl. 163, kol. 175-6. Een handschriftelijke overlevering van deze oorkonde is me onbekend.

¹⁵⁾ Miraeus-Foppens, ed., *Opera*, III, 29-30; A. Koch, ed., *Actes des comtes de Flandre de la période 1071 à 1128*, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CXXII (1957) 269-72; SAV, L.P., fol. 2 v° - 3 r°.

¹⁶⁾ SAV, L.P., fol. 58 r°-v^o.

In de oorkonde van 1095 voegde de gravin van Vlaanderen, Gertrudis van Saksen, een vijftiende prebende aan het kapittel toe, maar het document geeft ons geen verdere informatie over het bezit van het kapittel en is derhalve voor ons hier van geen belang. De tweede oorkonde is belangrijker. Het is een bul van paus Paschalis II waarin niet enkel de schenking van Gertrudis, maar ook de goederen en de tienden die het kapittel in de parochies Binnenburg, Buitenburg en Wulpen¹⁷⁾ bezat, werden bevestigd. De passage over de tienden moet echter met de nodige terughoudendheid bekeken worden, want juist hierover zou het Sint-Walburgakapittel tot het midden van de dertiende eeuw in conflict liggen met de Sint-Niklaasabdij¹⁸⁾. Hetzelfde bezwaar geldt voor de volgende oorkonde, namelijk die van graaf Boudewijn VII, die ook hier in de eerste plaats diende als bevestiging voor een nieuwe schenking van goederen door gravin Gertrudis, te gebruiken voor de stichting van drie nieuwe prebenden in het kapittel. De tienden in Buitenburg, Binnenburg en Wulpen worden ook hier echter weer bevestigd. Koch meende dat deze passage mogelijk een interpolatie betrof, omwille van de plotse wisseling van eerste persoon enkelvoud naar eerste persoon meervoud in de werkwoordsvormen¹⁹⁾. Bekijken we eens de passage van dichterbij: “... *Preterea quidquid in terris sive in decimis prefata tenuisse cognoscitur ecclesia, cunctaque ei in posterum accrescentia, quantum ad me attinet, contradidi. [Decimam quoque trium parochiarum Binnanburg et Butanburg et Wulpen, sicut mos est omnium rite credentium divinaeque legi obedientium ad furcam videlicet dari amodo constituimus, contradicentes vero et tam iustae sanctioni resistentes nostra potestate, ubicumque opus fuerit, cogendos collaudavimus et collaudantes decrevimus.]* ...”. De door Koch vermoede interpolatie werd tussen vierkante haakjes geplaatst. Nu is het niet vanzelfsprekend dat de graaf algemeen tiendenbezit bevestigde, zonder dat een algemene opsomming van de bezittingen werd gegeven. Tienden vinden we wel heel frequent in bisschoppelijke of pauselijke bevestigingen terug. Wel is de rol van de graaf van Vlaanderen in verband met tienden in polderparochies groter omdat hij

¹⁷⁾ Binnenburg: Sint-Walburgaparochie Veurne; Buitenburg: Sint-Niklaasparochie Veurne; Wulpen: deelgemeente van Koksijde; alle arr. Veurne, prov. West-Vlaanderen.

¹⁸⁾ “Praeterea quaecumque bona sive in terrarum dominio, seu in decimarum reditu [apud parochias tres, id est Binaburgh, Butanburgh et Wulpan], quas supra dicta S. Walburgis ecclesia possessione legitima obtinere cognoscitur; et si imposterum ejusdem ecclesiae parochias incremento terrae adaugeri contigerit, firmas vobis exinde decimae et illibatae permaneant”, Miraëus-Foppens, ed., Opera, III, 24.

¹⁹⁾ Koch, ed., Actes, 269 en 271.

als landsheer recht had op de nieuw ontgonnen gebieden en dus ook in verband met tienden zijn zeg kon doen²⁰). In de eerste zin van de passage bevestigde Boudewijn VII in algemene zin het bezit van alle gronden en tienden en in het bijzonder deze, die door aangroei van het areaal er bij zouden komen. Waarom was het dan nodig dat de graaf nog eens de parochies zou specificeren en waarom werd de droge opsomming van de *dispositio* beëindigd met een meer verheven beschouwing, waarin de *sanctio* in de verf werd gezet? Het vermoeden van Koch zou dus wel dicht bij de waarheid kunnen liggen. De slechte handschriftelijke overlevering verhindert hierover echter een definitieve uitspraak. Toch is de kans dat zowel de oorkonde van 1105 als die van 1115 geïnterpoleerd werd, heel reëel²¹).

De laatste oorkonde, namelijk die van bisschop Jan van Waasten, is minder controversieel omdat de draagwijdte minder groot was²²). Ze was geen bevestigingsoorkonde, maar regelde een concreet probleem tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Bertijnsabdij. De datering is, zoals voor meer oorkonden van het kapittel, een probleem. Het incarnatiejaar is 1116, maar de indictie is 8, wat overeenkomt met 1115. Sint-Bertijns had van particulieren twee derden (twee van de drie schoven) van een novale tiende in Wulpen gekregen en had dit bezit reeds door de paus laten bevestigen²³). Het kapittel van Sint-Walburga had kort daarop echter als bezitter van de tienden in Wulpen deze tiende opgeëist en was met Sint-Bertijns tot een akkoord gekomen. Sint-Walburga zou inderdaad over de tiende kunnen beschikken, maar moest daarvoor in ruil aan Sint-Bertijns de derde schoof van een tiende op circa 30 dagwand in Steenkerke²⁴), een parochie waarvan Sint-Bertijns de bezitter was, geven. De abt van Sint-Bertijns zou van dan af geen tienden meer hebben in de parochies van Sint-Walburga, namelijk Binnenburg, Buitenburg en Wulpen. Het Sint-Walburgakapittel wordt hier kortweg als

²⁰) Cf. L. Voet, De graven van Vlaanderen en hun domein (868-1191), in: Wetenschappelijke tijdingen, VII (1942) kol. 27-9.

²¹) In de oorkonde van 1105 zou dit dan het tussen vierkante haakjes geplaatste stuk zijn in noot 18.

²²) Cf. bijlage.

²³) F. Vercauteren, ed., Actes des comtes de Flandre (1071-1128), (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Verzameling van de akten der Belgische vorsten), Brussel, 1938, 152 (nr. 64) en B. Guérard, ed., Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin, Chartularium Sithiense, Parijs, 1841, 259, verbeterd door D. Haigneré, ed., Les chartes de Saint-Bertin d'après le grand cartulaire de Dom Charles-Joseph Dewitte, I, Saint-Omer, 1886, 47. De bulle is van 25 maart 1114. Graaf Boudewijn VII keurde dit goed op 29 mei 1114.

²⁴) Steenkerke: deelgemeente van Veurne.

“*ecclesia Furnensis*” aangeduid, zodat we mogen aannemen dat op dat moment het kapittel de enige instelling was in Veurne en er van een Sint-Niklaaskapittel nog geen sprake was, toch niet in een geïnstitutionaliseerde vorm. De Veurnse parochies, Sint-Walburga (Binnenburg) en Sint-Niklaas (Buitenburg), en Wulpen werden als bezit van Sint-Walburga beschouwd (“*in parochiis ecclesiae Furnensis*”). De betekenis hiervan is onduidelijk. Betekent dit dat het Sint-Walburgakapittel effectief de parochies bezat met presentatierecht en volledig tiendenbezit, of was de impact minder groot en werden hiermee enkel het bezit van de parochies bedoeld voor zoverre het over het tiendenbezit ging? De bronnen lichten er ons niet over in.

Het eerste archiefstuk, en meteen ook de eerste vermelding, van het reguliere Sint-Niklaaskapittel, is een schenkingsoorkonde van graaf Karel de Goede. Dit document werd door Vercauteren gedateerd²⁵⁾ tussen 17 juni 1119, datum van in functie treden van graaf Karel de Goede, en 20 juni 1120, toen Jan van Waasten, bisschop van Terwaan, de rechten en bezittingen van het Sint-Niklaaskapittel beschreef en bevestigde²⁶⁾. In de oorkonde van Jan van Waasten werden reeds de bezittingen vermeld die door Karel de Goede werden overgedragen. Deze oorkonde van de bisschop van Terwaan uit 1120 is, zoals Huyghebaert terecht opmerkte, niet de stichtingsoorkonde, maar wel een oorkonde gericht aan een reeds bestaande, gestructureerde instelling²⁷⁾. Het lijkt ons dus aannemelijk, om het ontstaan van het Sint-Niklaaskapittel tussen 1115/6 en 17 juni 1119/20 juni 1120 te plaatsen. Het is dan ook niet toevallig dat zowel Sint-Niklaas als Sint-Walburga in 1120 hun bezittingen bevestigd zien, Sint-Niklaas zoals reeds gezegd door Jan van Waasten op 20 juni, Sint-Walburga door paus Calixtus II op 31 maart²⁸⁾. Beide instellingen wilden hun goederen en rechten ten opzichte van elkaar

²⁵⁾ Vercauteren, ed., Actes, 223-5 (nr. 98).

²⁶⁾ C. C[arton] en F. V[an de Putte], ed., *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis*, Brugge, 1849, 53-4 (nr. 1).

²⁷⁾ Huyghebaert en Aneca, *Abbaye*, 593.

²⁸⁾ Er zijn problemen in verband met de datering van deze oorkonde. Ramackers dateert ze op 31 maart 1120, J. Ramackers, ed., *Papsturkunden in den Niederlanden*, Göttingen, 1933, 50; Migne en Jaffé op 30 maart 1121, J.L. 6899; Huyghebaert denkt ook aan 30 maart 1121, Huyghebaert en Aneca, *Abbaye*, 593, terwijl hij het in een vroegere studie op 31 maart 1121 hield, Huyghebaert, art. Furnes, kol. 451. De twee handgeschreven kopieën van de bulle, SAV, L.P., fol. 4 r° - 5 v° en BAB, F 373, fol. 3 r° - 4 r°, geven beide “secundo Kalendas Aprilis”, zodat de “III kalendas Aprilis” in Miraeus-Foppens hoogstwaarschijnlijk een transcriptiefout is. Verder lijkt 1120 aangewezen omwille van het pontificaatsjaar (2).

afbakenen, nu dat in Veurne op een paar honderd meter van elkaar twee kapittels bestonden.

De meeste historici zijn er van overtuigd dat Sint-Niklaas een afsplitsing van het Sint-Walburgakapittel was, hoewel expliciete vermeldingen in het bronnenmateriaal hierover ontbreken²⁹). Mogelijk was het inderdaad een streven tot regularisatie van een aantal clerici van Sint-Walburga, dat aan de basis lag van het ontstaan van het Sint-Niklaaskapittel, maar meer dan een hypothese is dit niet. Heel ingrijpend was dit voor het Sint-Walburgakapittel in ieder geval niet. Het aantal prebenden bleef rond deze periode stijgen. De materiële basis van het Sint-Walburgakapittel is in ieder geval nooit in het gedrang geweest, wat ook niet verwonderlijk is voor een kapittel dat nauw verbonden was met het grafelijk bestuur. Er zijn overigens geen voorbeelden bekend van 'grafelijke' kapittels die in deze periode hervormd werden. Verder zijn er ook niet de minste sporen dat de hervormingsgezinde bisschop van Terwaan, Jan van Waasten, enige persoonlijke rol zou gespeeld hebben in de afwikkeling van deze zaak. Er zijn evenmin bewijzen dat een mogelijke afsplitsing tot een conflict tussen het seculiere en reguliere kapittel zou geleid hebben. De proost en twee kanunniken van Sint-Walburga behoorden overigens tot de getuigen van de oudst bekende rechtshandeling voor het Sint-Niklaaskapittel³⁰).

²⁹) Huyghebaert en Aneca, *Abbaye*, 593-4. Cf. ook F. Becuwe en J. Termote, *De Sint-Niklaasabdij van Veurne. Een bouwhistorische en topografische benadering*, in: *De Gidsenkring*, XXV,5 (1986) 6-8. Huyghebaert zag in de complementariteit van het latere bezit tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij, namelijk de eerste de tienden en de laatste het parochiebezit, het bewijs om te stellen dat Sint-Niklaas een afsplitsing van Sint-Walburga was, Huyghebaert, art. Furnes, kol. 451-2, 455 en 459. Bij nader onderzoek blijkt dit argument niet op te gaan omdat het niet met zekerheid te bepalen is, wat het Sint-Walburgakapittel vóór 1120 bezat. Het is niet omdat Sint-Walburga de tienden van een parochie bezat dat ze daarvoor ook de bidplaatsen zelf controleerde. De latere Sint-Niklaasabdij kwam bovendien maar in twee fasen in het bezit van haar parochies. Rond 1120 werd ze behalve van de Sint-Niklaaskerk ook in het bezit gesteld van Pervijze en Sint-Denijs. Pas tijdens de beginjaren van het episcopaat van Milo I (1130-58) zou de abdij ook Wulpen en Ramskapelle in bezit krijgen. Indien er bij de splitsing een akkoord zou geweest zijn, waarbij het Sint-Walburgakapittel de tienden had gekregen en de latere Sint-Niklaasabdij de bediening van de bidplaatsen, dan is het eigenaardig dat ze in 1120 nog maar drie bidplaatsen bediende en pas in of kort vóór 1135 de overige in handen kreeg. De schenking van 1135 gebeurde bovendien met uitdrukkelijke verwijzing naar de rol van bisschop Milo I van Terwaan (1130-58), C[arton] en V[an de Putte], ed., *Chronicon*, 56 (nr. 3).

³⁰) Vercauteren, ed., *Actes*, 223-5; cf. *supra* 114.

De oorkonden van 1120

Het ontstaan van het Sint-Niklaaskapittel verliep waarschijnlijk zonder grote moeilijkheden, maar de afbakening van elkaars rechten gebeurde op dat moment onvoldoende. De twee bevestigingsoorkonden, namelijk de bul van Calixtus II van 30 maart 1120 voor Sint-Walburga en de oorkonde van bisschop Jan van Waasten op 20 juni 1120 voor de Sint-Niklaasabdij, zorgden, door een te vage formulering van de passage in verband met de tienden, voor de kern van een decennia lang conflict tussen Sint-Niklaas en Sint-Walburga.

De bul van 30 maart, uitgevaardigd door paus Calixtus II, bevestigde het Sint-Walburgakapittel in: "... *Decimam quoque septem parochiarum, id est Binanburg, Butanburg, Wulpen, Duncapella, Ramescapella, Ingeri capella, Parevis, sicut modo est, vel si per terram novam creverit*"³¹). Sint-Walburga inde dus de tiende — versta: alle tienden — in zeven parochies.

Het privilege van Jan van Waasten van 20 juni 1120 voor het Sint-Niklaaskapittel is hiermee echter gedeeltelijk in tegenspraak. In deze oorkonde werd de nieuwe instelling in het bezit gesteld van drie bidplaatsen. De bisschop van Terwaan droeg de Sint-Niklaaskerk over met de afhankelijke bidplaatsen Sint-Denijs in Veurne en Pervijze³²). De formulering die de bisschop hanteerde, was de gebruikelijke voor iedere overdracht van bidplaatsen: eerst vermeldde hij dat hij als bisschop er vrij over kon beschikken, met andere woorden dat ze los waren van alle lasten en rechten die anderen er op hadden. Daarna droeg hij ze over aan

³¹) Miraeus-Foppens, ed., III, 33-4, transcriptie hiervan overgenomen door U. Robert, ed., Bullaire du Pape Calixte II, 1891 (anastatische herdruk Hildesheim, New York, 1979), nr. 224 en Migne, ed., PL, dl. 164, kol. 1203-5. De tekst van de oorkonde weergegeven door Miraeus-Foppens is heel gebrekkig en werd voor de aangehaalde fragmenten gecorrigeerd op SAV, L.P., fol. 4-5 v°. Andere kopie in BAB, F 373, Cartularium van het Sint-Walburgakapittel, 1220-1567 (sic), fol. 3-4.

Duncapella = Oostduinkerke: deelgemeente van Koksijde, arr. Veurne; Ramescapella = Ramskapelle: deelgemeente van Nieuwpoort, arr. Veurne; Ingeri capella = Sint-Denijs Veurne, een verdwenen kerk in Veurne; Parevis = Pervijze: deelgemeente van Diksmuide, arr. Veurne.

³²) V[an de Putte] en C[arton], ed., Chronicon, 53 (nr. 1): "Cum ecclesiam de Butenburgh in manibus nostris libere teneremus, ... eandem ecclesiam cum tercio manipulo et cum duobus appendiciis capellis sancti videlicet Dionisii et Parvise, cum omnibus earum pertinenciis, ad opus canonicorum secundum regulam beati Augustini ibidem Deo famulantium, pro salute anime mee et successorum meorum perpetuo liberam et ab omni exactione preter duos solidos, in sinodo Pentecostes, singulis annis Teruanensi sedi persolvendos, immunem manere concessimus."

de begunstigde instelling die er eeuwig vrij en zonder lasten van kon genieten met uitzondering van een (kleine) jaarlijkse taks die tijdens de bisschoppelijke synode betaald moest worden.

Wie de bidplaats(en) daarvoor in handen had, is niet te zeggen. Dit kon het Sint-Walburgakapittel zijn, maar dit lijkt heel onwaarschijnlijk omdat deze een dergelijke vervreemding moeilijk had kunnen slikken. Bovendien vermeldde de bul van Calixtus II reeds zeven parochies waar het Sint-Walburgakapittel de tienden inde, op het moment dat de Sint-Niklaasabdij amper van drie van de zeven de patroon was³³). Het kon ook de bisschop zijn die de bidplaatsen schonk, maar diens eigen bezit van *altaria* moeten we ook niet overschatten, en bovendien was het niet vanzelfsprekend dat hij eigen bisschoppelijk goed zou uitdelen. Vermoedelijk was de kerk dus in handen van een *persona*, zoals we in deze periode wel meer tegenkomen³⁴). Het gaat hier namelijk om een persoon, vaak een geestelijke, die de rechten op deze bidplaats had verkregen en van wie de bidplaats meestal pas na diens dood door de bisschop of een andere kerkelijke macht kon worden gerecupereerd. Wat er ook van zij, het reguliere Sint-Niklaaskapittel beschikte in 1120 over de bidplaatsen Sint-Niklaas, Sint-Denijs en Pervijze, waarvan de twee laatste als afhankelijke kapellen van de Sint-Niklaaskerk werden bestempeld³⁵). De bisschop vermeldde ook uitdrukkelijk dat Sint-Niklaas recht had op een derde van de tienden ("*cum tercio manipulo*"). Deze vermelding ontbreekt echter in de daaropvolgende, eerste, pauselijke bevestiging voor Sint-Niklaas, namelijk door paus Calixtus II op 24 november 1124³⁶). Aangezien we voor de teksten van de oorkonden voor de Sint-Niklaasabdij ons moeten behelpen met kopieën, moeten we ook hier voorzichtig zijn en voor ogen houden dat "*cum tercio manipulo*" gemakkelijk in de tekst te interpoleren was. "*Cum tercio manipulo*" komt steeds weer aan bod in de bisschoppelijke bevestigingen maar

³³) Cf. supra, noot 27.

³⁴) W. Petke, Von der klösterlichen Eigenkirche zur Inkorporation in Lothringen und Nordfrankreich im 11. und 12. Jahrhundert, in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, LXXXVII (1992) 34-72 en 375-404; B. Delmaire, Le diocèse d'Arras de 1093 au milieu du XIVe siècle, (*Mémoires de la Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais XXXI*), Atrecht, 1994, 91-120; M. Carnier, Tienden in het graafschap Vlaanderen tijdens de twaalfde eeuw: het voorbeeld van Reninge, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis (ter perse)*.

³⁵) In de pauselijke bul voor Sint-Walburga, een paar maanden vroeger, werden Sint-Denijs en Pervijze echter als parochies als alle andere beschouwd.

³⁶) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 54-5 (nr. 2).

nooit in de pauselijke, wat op zich zelf weliswaar geen sterk argument is. In ieder geval waren de kiemen voor een mogelijk conflict tussen beide instellingen van in het begin aanwezig. Sint-Walburga eiste heel nadrukkelijk de tienden op, hoewel de omschrijving duidelijker had gekund (geen "*omnae decimae*", geen "*omnis decimatio*", enkel "*decima*"). Sint-Niklaas eiste eveneens tienden op — weliswaar maar één derde — en zelfs indien de uitdrukkelijke formulering een interpolatie zou zijn, dan nog had de patroon van de kerk traditioneel recht op een derde en konden aanspraken hierop met succes verdedigd worden.

2. Het conflict over de tienden

a) *Het probleem*

Het bezit van tienden in deze streek was bijzonder interessant. Het gebied werd steeds verder ingepolderd, zodat de opbrengst van de tienden op het groeiende areaal bleef toenemen. Bovendien was de invloed van leken op deze tienden ook veel kleiner. De graaf van Vlaanderen had ze als landsheer, voor zover hij er greep op had, meestal aan kerkelijke instellingen overgedragen. Een verregaande feodalisering van tienden, wat veelvuldig voorkwam op oude cultuurgronden, kwam hier dan ook niet voor. Deze kerkelijke instellingen hadden derhalve veel minder moeite om tienden ook effectief te innen. In het binnenland leidde deze feodalisering vaak tot langdurige processen en tot de nodige compensaties voor lokale heren³⁷⁾.

Het is niet met zekerheid te zeggen volgens welke verdeling de tienden in de twaalfde eeuw in deze parochies werden geïnd. Het lijkt erop dat alle tienden inderdaad door Sint-Walburga werden opgestreken en dat de Sint-Niklaasabdij pas op het einde van de twaalfde, begin van de dertiende eeuw zich bewust werd van haar juridische mogelijkheden. Er zijn geen sporen dat de Sint-Niklaasabdij effectief tienden inde in de opgesomde parochies³⁸⁾. Sint-Walburga deed dit wel, getuige een aantal

³⁷⁾ Cf. Carnier, Reninge.

³⁸⁾ In de akkoorden die Sint-Niklaas sloot met de abdijen van Hasnon en Ename, toen deze in het bezit kwamen van uitbatingscentra in parochies van Sint-Niklaas, is er geen sprake van tienden. De Sint-Niklaasabdij inde wel haringtienden in Oostduinkerke en Nieuwpoort, maar pas vanaf het einde van de twaalfde eeuw, R. Degryse, Vlaanderens haringbedrijf in de middeleeuwen, (De seizoenen XLIX), Antwerpen, 1944, 65-70; idem, Nieuwpoort tot omstreeks 1302, Nieuwpoort, 1987, 82-3.

overeenkomsten die het daarover sloot met de Duinenabdij. Circa 1140 ruilden het kapittel van Sint-Walburga en Ter Duinen gronden en tienden in Ramskapelle³⁹⁾. Sint-Walburga gaf ondermeer één derde van een tiende van circa 230 gemet nieuwe polders en twee derden van circa 60 gemet die Ter Duinen zelf had ontgonnen aan Ter Duinen terug⁴⁰⁾. In 1205 kwamen beide instellingen tot een akkoord over de tiendheffing op de uitbating van Hem in Ramskapelle⁴¹⁾. Het ging hier over de tienden van circa 279 gemet ten westen van de Venepe. Hiervan zou Sint-Walburga van 100 schoven er zes krijgen of met andere woorden twee derden van de normale tiende. In de praktijk inde Sint-Walburga hier dus als tiende de negende schoof. De gronden ten oosten van de Venepe zouden vrij van tienden zijn. Op één stuk zou Sint-Walburga wel de volledige tiende mogen innen, namelijk dus negen schoven op honderd. In ieder geval inde de Sint-Niklaasabdij op die gronden in Ramskapelle helemaal niets.

Het blijft echter allemaal vrij duister. Het conflict tussen Sint-Walburga en Sint-Niklaas barstte in de bronnen maar los in het begin van de dertiende eeuw en aangezien het ook dan de Sint-Niklaasabdij was die het proces startte, vergroot dit wel het vermoeden dat in de twaalfde eeuw Sint-Walburga de enige tiendheffer in de genoemde parochies was.

De bevestigingsbullen

In de twaalfde eeuw lieten het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij hun bezittingen en rechten meerdere malen bevestigen. Laten we de passages over de tienden eens nader bekijken.

Het Sint-Walburgakapittel kreeg behalve van paus Calixtus II in 1120, ook op 27 juni 1147 van paus Eugenius III, op 30 juni 1173 van paus Alexander III en op 28 november 1186 van paus Urbanus III een bevestigingsbulle⁴²⁾. De bullen van Eugenius III en Alexander III namen de

³⁹⁾ [F. Van de Putte, ed.], *Chronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864, 443. Deze oorkonde van bisschop Milo I van Terwaan moet gedateerd worden tussen 1139 en 1143. Cf. ook Boterberge, *Historische Geografie*, 97-9.

⁴⁰⁾ Het waren gronden die pasten in het hoevecomplex van Hem, G. Van de Woude, *Ter Duinen, kustmacht onder de graven*, Antwerpen, 1944, 79-84. In 1132 had Innocentius II Cîteaux vrijgesteld van de betaling van de tienden op de gronden die ze zelf en voor eigen onderhoud ontgonnen, G. Constable, *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, 1964, 241-2.

⁴¹⁾ Van de Woude, 79-84.

⁴²⁾ Ramackers, ed., *Papsturkunden*, 186-8 (nr. 64), 282-3 (nr. 141) en 429 (nr. 280).

reeds geciteerde passage van Calixtus II⁴³) letterlijk over. De tekst van de bulle van Urbanus III wijkt echter licht af: "... *omnem decimationem videlicet nonem parochiarum, id est Binanburg, Butanburg, Wulpen, Duncapella, Ramescapella, Parvisa, capella Ingerici, Neoport, Boihuishouck, sicut modo est vel si per novam terram vel alio quocumque modo decima ipsa creverit. Quamquam etiam dominium terrarum, de quibus vestra ecclesia decimas habere consuevit, in diversas transferatur personas, ipsa propter hoc decimarum redditibus non privetur, sed eodem [terre] decimationis iure gaudeat, quo ante gaudebat, salvis Romanae ecclesiis privilegiis. ...*"⁴⁴). Het vage "*decima de ...*" werd er vervangen door het stellige "*omnem decimationem*". De clausule die er aan toegevoegd werd ("*Quamquam ... privilegiis*"), wou verhinderen dat door bezitsoverdrachten van de grond het tiendenbezit zou verloren gaan. In de eerste plaats werden hiermee ongetwijfeld kerkelijke instellingen bedoeld, aangezien deze zich maar al te graag aan betaling van tienden probeerden te onttrekken. Dit werd verboden tenzij ze over een pauselijk privilege zouden beschikken, wat orden maar ook afzonderlijke abdijen en kapittels weliswaar vaak verkregen⁴⁵).

De Sint-Niklaasabdij verkreeg tijdens de twaalfde eeuw behalve zes pauselijke, ook nog vijf bisschoppelijke privileges⁴⁶). In de bullen is pas vanaf 1188 sprake van tiendenbezit en pas in 1190 waren de aanspraken voldoende duidelijk. De Sint-Niklaasabdij kreeg dan het bezit bevestigd van de acht⁴⁷) bidplaatsen met de derde schoof en met de kleine tien-

⁴³) Cf. supra 116.

⁴⁴) Boihuishouck = Booitshoeke: deelgemeente van Veurne.

⁴⁵) P. Viard, *Histoire de la dîme ecclésiastique*, principalement en France jusqu'au Décret de Gratien, Dijon, 1909, 188; Constable, 198-306; F.L. Ganshof, *La dîme monastique, du IXe à la fin du XIIe siècle*, in: *Cahiers de civilisation médiévale*, XI (1968) 417-8.

⁴⁶) Door Calixtus II op 24 november 1124, door Eugenius III op 7 juni 1147, door Alexander III op 11 juni 1164 en 29 januari 1172 en door Clemens III op 23 maart 1188 en 8 december 1190, V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 54-5 (nr. 2), 65-6 (nr. 16), 66-8 (nr. 17), 68-9 (nr. 18), 70-1 (nr. 19) en 71-4 (nr. 20).

De bisschoppelijke oorkonden werden verleend door Jan van Waasten op 20 juni 1120, door Milo I in 1135, door Milo II twee maal in 1165 en door Desiderius in 1170, idem, ed., 53-4 (nr. 1), 56 (nr. 3), 57-8 (nr. 5), 58 (nr. 6) en 59 (nr. 7).

⁴⁷) Het Sint-Walburgakapittel werd op dat moment in het bezit gesteld van de tienden van negen parochies aangezien zij ook patroon en enige tiendheffer was van de Sint-Walburgaparchie, Ramackers, ed., *Papsturkunden*, 429 (nr. 280), verbeter hier op de zesde regel "*novem*" door "*nonem*".

den⁴⁸). De bullen van 1120, 1147, 1164 en 1172 spraken niet over concreet tiendenbezit⁴⁹), enkel de term “*altare*” die ook in de pauselijke oorkonden werd gebruikt, verwees naar tiendenbezit. De bisschoppelijke oorkonden zijn moeilijker te interpreteren. De jongste twee namelijk, één van bisschop Milo II uit 1165 en één van bisschop Desiderius uit 1170 gebruikten ook enkel “*altaria*” en vonden het niet nodig om tienden verder te expliciteren. In de drie andere werden tienden wel expliciet vermeld. Reeds in 1120 kwam “*tercio manipulo*” voor, dit werd identiek overgenomen door Milo I in 1135, die bij het bezit van de nieuwe parochies ook de kleine tienden bevestigde. In een andere oorkonde van Milo II uit 1165⁵⁰) werd bij iedere parochie zowel de derde schoof van de grote tienden bevestigd als de volledige kleine tiende. Deze diversiteit in de bevestigingsoorkonden is moeilijk te verklaren. Het is heel eigenaardig dat de jongste bisschoppelijke bevestigingsoorkonden het minst expliciet zijn. Bovendien zijn de vroege vermeldingen in 1120 en 1135 van “*tercio manipulo*” en van “*minutis decimis*” in 1135 eigenaardig. Aan het bisschoppelijke hof wist men maar al te goed dat de bezitter van het *altare* recht had op één derde van de tienden. Deze specificatie zou men eerder verwachten in de pauselijke documenten maar daar bleef deze dan weer volledig achterwege. In de pauselijke bullen is er maar sprake van tienden vanaf de bevestiging van Clemens III op 23 maart 1188⁵¹). Ook bij het Sint-Walburgakapittel werd rond deze

⁴⁸) “... Ex dono bone memorie Iohannis, Morinensis episcopi, ecclesiam prefatam sancti Nicholai cum duabus appendiciis capellis videlicet sancti Dyonisii et Pervise, cum tercio manipulo, et tota minuta decima, omnino liberam, preter duos solidos in sinodo Pentecostes, singulis annis, Morinensi sedi persolvendos, altare de Ramscappelle, cum tercio manipulo et tota minuta decima, altare de Duunkerca cum tercio manipulo et tota minuta decima et decima allecum, altare de Sandeshoveth cum tercio manipulo et tota minuta decima et decima allecum, altare de Vulpes et de Winkinhoc cum tercio manipulo et tota minuta decima, ...”, V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 71 (nr. 20), op basis van het cartularium van de Sint-Niklaasabdij werden een paar (kleine) verbeteringen aangebracht: RAB, aanwinsten nr. 3468, (nr. 20).

⁴⁹) Behalve bij de passage over Houtem. De tienden van deze parochie kwamen in 1135 en in 1139 in handen van de Sint-Niklaasabdij. Het *altare* van Houtem was vanaf ca. 1155 haar bezit. Het Sint-Walburgakapittel heeft met deze parochie nooit enige band gehad en verdere uitweiding hierover is in deze context dan ook overbodig, V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 57 (nr. 4) en 211-2 (nrs. 354-5) en Miraeus-Foppens, ed., *Opera*, III, 38-9.

⁵⁰) Het is onduidelijk waarom bisschop Milo II in 1165 twee oorkonden aan de Sint-Niklaasabdij verleende. In deze oorkonde, waar tienden expliciet vermeld worden (nr. 6), komen geen nieuwe gegevens aan bod.

⁵¹) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 70 (nr. 19).

periode het tiendenbezit nader gespecificeerd⁵²). We hebben de indruk dat de eerste conflicten tussen Sint-Walburga en Sint-Niklaas rond deze periode moeten gedateerd worden. De specificeringen in de drie bisschoppelijke oorkonden kunnen niet als geïnterpoleerd bewezen worden, maar enige twijfel is toch gerechtvaardigd. De teksten van de bisschoppelijke oorkonden waren inhoudelijk ook gemakkelijker te interpoleren. Het kon volstaan met er een paar woorden aan toe te voegen. Voor de pauselijke bevestigingen lag dit moeilijker. Hier had men ingrijpender aan de tekst moeten sleutelen. Verder gaand op deze redenering, was het voor de Sint-Niklaasabdij ook enkel mogelijk de oudere bisschoppelijke bevestigingen te wijzigen, niet deze van bisschop Desiderius van 1170, omdat die op het moment van een mogelijke interpolatie (circa 1185?) misschien nog in functie was. Dit alles blijft echter heel hypothetisch, omdat ook voor de Sint-Niklaasabdij geen originelen van deze oorkonden bewaard zijn die ons uitsluitsel kunnen geven.

b) De poging tot oplossing

Ondanks deze vermoedens zijn er geen expliciete vermeldingen van twisten over tienden tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij tijdens de twaalfde eeuw. Als er twisten waren geweest, dan hebben ze blijkbaar niet tot geschreven composities geleid. Pas in de eerste helft van de dertiende eeuw kwamen deze overeenkomsten voor. De eerste compositie dateert uit 1213. Op dit moment was de kasselrij Veurne eindelijk weer tot rust gekomen na de bloedige privé-oorlog die er had gewoed. Deze oorlog tussen Ingherkins en Blavoetins had in ieder geval geruime tijd iedere afwikkeling van om het even welk conflict onmogelijk gemaakt, zodat het conflict misschien reeds jarenlang hangende was⁵³). Hoe dan ook, op 25 februari 1213 n.s. werd in het Sint-Walburgakapittel een oorkonde opgesteld die de aanzet tot de oplossing gaf⁵⁴). Hierin werd gesteld dat voor pauselijke rechters uit Laon⁵⁵) reeds

⁵²) Namelijk in de bul van Urbanus III van 28 november 1186, cf. supra 120.

⁵³) V. Fris, Blavotins et Ingherkins, Une guerre privée dans la Flandre Maritime au XIIe siècle, in: Bulletin der maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, XIV (1906) 133-85 en E. Warlop, De Vlaamse adel voor 1300, I, Handzame, 1968, 326-30. De oorlog had effectief invloed op de rechtsafhandeling van conflicten, cf. E. Feys en A. Nelis, Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres, I, Brugge, 1880, 48 (nr. 66).

⁵⁴) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXV v^o - LXXXVI r^o (nr. 185).

⁵⁵) Namelijk Simon de Vallibus en andere niet bij naam genoemde kanunniken van Laon. De pauselijke rechters waren gekend in het bisdom. In 1211 stelden diezelfde

geruime tijd een rechtszaak over tienden liep. Uiteindelijk waren de twee partijen het eens geraakt over drie scheidsrechters die een compromis zouden uitwerken. Het ging om de bisschop van Terwaan, de proost van Waten en de prior van Ter Duinen, maar voordat ze tot een overeenkomst waren gekomen, was de bisschop gestorven. Zijn plaats werd ingenomen door de aartsdiaken van Vlaanderen⁵⁶). Zij zouden een compositie opstellen waaraan beide partijen zich zouden binden op straffe van 300 mark. Het compromis moest af zijn tegen Sint-Jan de Doper (24 juni), anders zouden de rechters van Laon de zaak weer opnemen.

De drie scheidsrechters waren binnen de termijn klaar, want op 30 april 1213 formuleerden ze hun compositie⁵⁷). De twistappel werd nauwkeuriger omschreven. Het ging over een conflict betreffende de derde schoof van de grote tiende en de kleine tienden in acht parochies, met name de Sint-Niklaas- en Sint-Denijsparochies van Veurne, Perwijze, Booitshoeke, Wulpen, Oostduinkerke, Ramskapelle en Nieuwpoort⁵⁸). Van al deze parochies was de Sint-Niklaasabdij de patroon. Het verdict was als volgt: Sint-Walburga zou voor eeuwig deze tienden bezitten⁵⁹). De privileges die de Sint-Niklaasabdij hierover had, deden

Simon de Vallibus, een zekere Theobaldus de Provinio en een magister Gobertus, kanunniken van Laon, reeds een arbitrage op in een conflict dat de Sint-Bertijnsabdij met leken had, Haigneré, ed., I, 227 (nr. 518). Deze personen komen niet voor in F. Pico, *Changements dans la composition du chapitre cathédral de Laon, 1155-1318*, in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, LXXI (1976) 78-91.

⁵⁶) Bisschop Johannes II van Terwaan stierf op 6 februari 1213, E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Brussel, 1960, 306.

De scheidsrechters waren dan: A., prior van Ter Duinen, Hugo, proost van Waten (vermeld tussen 1213 en 1217) en Henricus, aartsdiaken van Vlaanderen (1207/8-1217/20).

⁵⁷) SAV, L.P., fol. 35 r° - 36 r°; RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXVI (nr. 186).

⁵⁸) "... super quibusdam decimis scilicet tercio manipulo maioris decime et minutis decimis octo parrochiarum scilicet s. Nicolai, s. Dyonisii, Parvize, Boikinshoc, Wulpen, Duunkerca, Ramscappla, Novi Portus ...".

⁵⁹) "... quod ecclesia s. Walburgis decimas illas super quibus litigatum est non obstantibus privilegiis s. Nicolai que mentionem ipsarum faciunt decimarum, perpetuo possideat, nulla deinceps super hiis molestacione fatiganda paci preterea et indemnitati utriusque ecclesie providere volentes, ita ordinavimus ut anniversaria que post decessum canonicorum s. Walburgis in fabricam eiusdem ecclesie cedere consueverunt nisi prebenda de vivo in vivum transferatur, ecclesia s. Nicolai ut ecclesia s. Walburgis eque recipiat medietatem una et medietatem altera, salvo iuxta antiquam consuetudinem ecclesie servitio pro quo de maioribus prebendis centum solidi impenduntur, de (sex) vero minoribus quinquaginta, ita tamen quod decedencium canonicorum memoria in ecclesia beati Nicolai sicut unius canonici ipsorum observetur, hoc autem sciendum quod duos cumulos manipulorum quorum uterque quinquaginta continet garbas ecclesia s. Nicolai in locis consuets recipiet et dictam ecclesiam s. Walburgis possessione predictarum decimarum perpetuo gaudere permittet, ...".

hiervan niets af. Toch kreeg de abdij voor haar aanspraken op de tienden een compensatie. Van ieder *anniversarium* dat de kerkfabriek⁶⁰⁾ van het Sint-Walburgakapittel na de dood van één van zijn kanunniken opstreek, zou Sint-Niklaas de helft krijgen⁶¹⁾, behalve van de prebenden die vacant werden zonder dat de vroegere prebendaris was gestorven. Wel werd voor de grote prebenden 100 en voor de kleine 50 schellingen voorbehouden voor de "*servitio ecclesie*". Sint-Niklaas zou de overleden kanunniken in haar kerk gedenken op dezelfde wijze als ze gewoon was dit voor eigen leden te doen. Twee hopen van circa 50 schoven elk, die Sint-Niklaas tot nu toe op vaste plaatsen kreeg, mocht de abdij behouden⁶²⁾.

Dit compromis zorgde ervoor dat het Sint-Walburgakapittel ook de interne afspraken moest wijzigen. Met name wanneer een prebende "*de vivo in vivum*" werd doorgegeven, dan was het de gewoonte dat dit direct kon gebeuren zonder dat de inkomsten van het eerste jaar gedelgd werden. Het compromis met Sint-Niklaas zorgde er echter voor dat de inkomsten die de kerkfabriek uit de *anniversaria* haalde met de helft verminderd werden en dat dus naar nieuwe inkomsten moest worden uitgekeken. Daarom bepaalden proost en kapittel van Sint-Walburga in mei 1213 dat ook de opbrengsten van het eerste jaar van de prebenden die bij permutatie overgingen, naar de kerkfabriek van Sint-Walburga zouden gaan⁶³⁾. In het bijzonder werd het onderhoud van de kerk als reden voor deze inning genoemd.

Deze overeenkomst werd uitgevoerd, maar na verloop van tijd bleek vooral de Sint-Niklaasabdij er problemen mee te hebben. Dit is niet onbegrijpelijk, aangezien het ging om onregelmatige inkomsten waarvoor ze bovendien volledig afhankelijk was van het Sint-Walburgakapittel.

⁶⁰⁾ Met "fabrica" worden hier blijkbaar de inkomsten van het kapittel bedoeld die gebruikt werden voor bouw en onderhoud van de kerk. Enige lekeninvloed is hier op dit moment niet te bespeuren.

⁶¹⁾ J. Pycke, *Le chapitre cathédral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe à la fin du XIIIe siècle, Son organisation, sa vie, ses membres*, Brussel, 1986, 224-7. Het gaat hier om de inkomsten van de prebende van een overleden kanunnik die het kapittel één jaar voor zichzelf hield en pas daarna afstond aan de nieuwe prebendaris. Deze had zodoende een jaar stage gelopen zonder te kunnen genieten van de inkomsten van een prebende. Deze som werd ook gebruikt om de schulden te delgen die de overleden kanunnik had nagelaten. Wel werd deze daarvoor herdacht in een aantal misvieringen. (Met dank aan Prof. dr. R. De Keyser voor de toelichting, cf. ook Nollet en Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1951, 187).

⁶²⁾ Deze passage lijkt te verwijzen naar een vroeger akkoord.

⁶³⁾ SAV, L.P., fol. 23; uitgave in ASEB, XVI (1862-3) 74.

tel om deze te krijgen. Met andere woorden de mogelijkheid dat het Sint-Walburgakapittel, al was het maar tijdelijk, inkomsten achterhiel, was heel reëel. Op 21 januari 1236 bevestigde paus Gregorius IX op vraag van de Sint-Niklaasabdij nog eens uitdrukkelijk het akkoord van 1213⁶⁴). Het feit dat de Sint-Niklaasabdij beroep deed op de pauselijke kanselarij om de compositie nog eens te bevestigen, bewijst dat er betreffende de uitvoering wel degelijk problemen waren. Dit blijkt nog beter uit een document van 1 juli 1238 toen de officiaal van het bisdom Kamerijk en de thesaurier van het Sint-Kruiskapittel van Kamerijk als pauselijke rechters ingrepen⁶⁵). De Sint-Niklaasabdij had de proost van het kapittel⁶⁶) aangeklaagd, omdat deze de inkomsten van de prebende van zijn voorganger, de overleden Jordanus⁶⁷), tijdens het eerste jaar volledig voor zichzelf had gehouden. De abdij vroeg dat de proost zou veroordeeld worden tot het restitueren van de inkomsten waarop ze recht had, met name tot 80 ponden Vlaams en dat de proost ook de geleden schade zou vergoeden die de Sint-Niklaasabdij op 140 ponden Vlaams schatte. Wegens het niet naleven van het compromis van 1213 vroeg de abdij ook vergoeding van 200 mark⁶⁸). De rechters volgden de eis van de Sint-Niklaasabdij en veroordeelden de proost van het Sint-Walburgakapittel om de helft van het eerste jaar, namelijk circa 80 ponden te restitueren en tot het betalen van de kosten van de rechtsprocedure namelijk 140 ponden. Hij werd vrijgesproken van de betaling van de schadevergoeding van 200 mark wegens het niet naleven van het vroegere akkoord. De proost van Sint-Walburga legde zich neer bij de veroordeling, zoals blijkt uit een oorkonde van 17 augustus 1238 uitgevaardigd door de proosten van Eversam en Lo en de deken van het kapittel van Saint-Omer⁶⁹). Dezen hadden voor de bisschop van Terwaan een concrete regeling uitgewerkt. In de oorkonde beloofde Willem, de proost van het Sint-Walburgakapittel, om de 80 ponden te betalen door de helft van een tiende die hij als proost in de Sint-Niklaasparochie bezat één

⁶⁴) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. 83 v° - 84 r° (nr. 181).

⁶⁵) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. 82 v° (nr. 179).

⁶⁶) Willem van Hondshoote was behalve proost van Sint-Walburga (1235-1263), ook proost van het Sint-Amatuskapittel van Douai en pauselijk kapelaan.

⁶⁷) Proost tussen februari 1220 n.s. - 2.11.1222 en april 1234 n.s. (eventueel april 1233) - juni 1235.

⁶⁸) De dwangsom was in 1213 wel op 300 mark geplaatst, voor de mark cf. C. Wyffels, *Note sur les marcs monétaires utilisés en Flandre et en Artois avant 1300*, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, CIV (1967) 66-87.

⁶⁹) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. 83 r°-v° (nr. 180).

jaar over te dragen aan de Sint-Niklaasabdij. Deze mocht ze dat jaar innen en met het andere deel van de tiende zou de proost de verschuldigde 140 ponden vereffenen.

Deze ene zaak bewees natuurlijk niet dat het compromis van 1213 onuitvoerbaar was, maar het legde wel de vinger op de wonde. Het was voor het Sint-Walburgakapittel met een grote diversiteit aan prebendarissen niet zo eenvoudig om telkenmale de vereisten van het akkoord volledig na te komen. Blijkbaar zag de proost het niet zitten om een deel van zijn overvloedige, maar prestigieuze prebende een jaar te delen met de Sint-Niklaasabdij. Het proostschap was een hoog beneficie en werd pas na meerdere andere functies, in hetzelfde kapittel of elders, door geestelijken die reeds aan een royale prebende gewoon waren, bekleed. Het was dus niet evident dat de proost zijn functie opnam zonder daarvoor vanaf het eerste jaar op de volledige inkomsten van zijn prebende te kunnen rekenen.

De Sint-Niklaasabdij wantrouwde echter steeds meer de compositie van 1213. Op 22 september 1246 besloot paus Innocentius IV op vraag van de Sint-Niklaasabdij dan ook het dossier te heropenen. Hij verlangde dat er een nieuw compromis kwam en belastte daarmee de prior van Saint-Martin-en-Gemelle en Hugo van Mont-Saint-Eloi, kanunnik van Atrecht⁷⁰).

In 1249 werd inderdaad een nieuw compromis gesloten. Het ging wel uit van de twee betrokken partijen, de Sint-Niklaasabdij en het Sint-Walburgakapittel. De twee pauselijke rechters zouden in de afwikkeling op de achtergrond blijven.

In juli 1249 maakten de abdij en het kapittel in afzonderlijke oorkonden het volgende compromis bekend⁷¹). De Sint-Niklaasabdij kreeg de eerste grote priesterprebende die vacant zou worden, met de *anniversaria* en de dagelijkse uitdelingen⁷²), maar ook met alle lasten die een prebende met zich mee bracht. Ook de diensten die aan deze prebende

⁷⁰) SAV, L.P., fol. 36 r° - 37 r°.

⁷¹) De handschriftelijke overlevering van dit compromis met de verduidelijkingen en bevestigingen hiervan is vrij ingewikkeld. De stukken opgesteld door het Sint-Walburgakapittel bevonden zich in het archief van de Sint-Niklaasabdij en omgekeerd. De inhoud van de tekst echter verschilt amper. Bovendien werden de meeste stukken verscheidene keren gevidimeerd. Om de situatie te verduidelijken zullen we bij de referentie ieder document een letter geven: SAV, L.P., fol. 38 r° - 40 v° (A'); RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. 72 r° - 73 v° (nr. 174)(A).

⁷²) "Corpus unius prebende maioris presbiterialis, quam cito vacaverit cum anniversariis et distributionibus cotidianis ...".

verbonden waren, moesten verzorgd worden. Behalve het bezit van deze prebende had de Sint-Niklaasabdij geen rechten in het kapittel. De prebendaris door Sint-Niklaas gekozen had geen stem in het kapittel, noch mocht hij de besprekingen van het kapittel bijwonen. De Sint-Niklaasabdij kreeg dus louter de materiële opbrengst van de prebende en de plichten er rechtstreeks aan verbonden, maar werd buiten het gemeenschapsleven gehouden. Alle twisten en processen door de Sint-Niklaasabdij tegen het Sint-Walburgakapittel moesten verder gestaakt worden.

De Sint-Niklaasabdij stond alle rechten, die ze op grote en kleine tienden in negen parochies meende te hebben, af aan het Sint-Walburgakapittel⁷³). Van de kleine tienden die de Sint-Niklaasabdij op eigen uitbatingen zou moeten betalen, werd ze vrijgesteld, net als van de novale tienden op eigen ontgonnen gronden of op gronden die ze van anderen had aangeworven of nog zou verwerven, in zoverre deze op eigen kosten of met eigen handen werden uitgebaat.

De zestig lammeren die de Sint-Niklaasabdij jaarlijks aan het Sint-Walburgakapittel moest, zou ze blijven betalen. De Sint-Niklaasabdij zag af van de rechten die ze had op de *anniversaria* van de vacante prebenden, wat ze verkregen had door de compositie van 1213. De twee hopen schoven (tot 50) die de Sint-Niklaasabdij bezat, behield ze op de afgesproken plaatsen. Als overgang werd bepaald dat de abdij recht zou hebben op een deel van de inkomsten van het kapittel, totdat de eerste prebende vrij zou komen. De overeenkomst zou verder uitgewerkt en verduidelijkt worden door de abten van Drongen en Ter Duinen en door een kanunnik van Sint-Walburga⁷⁴) en moest gevalideerd worden door deze scheidsrechters of door minstens twee van hen en door de bisschop, de aartsbisschop en de paus. Beide partijen dienden zich aan deze verduidelijkingen te houden. De kanunnik uit de Sint-Niklaasabdij die de prebende van het Sint-Walburgakapittel zou bekleden, zou dit doen op de wijze zoals de scheidsrechters dit bepaalden. De uitspraak werd van kracht zelfs indien maar twee van de drie scheidsrechters aanwezig zouden zijn. Het Sint-Walburgakapittel stuurde magister Willem van Vin-

⁷³) Sint-Joris was er sedert 1213 als parochie bijgekomen.

Sint-Joris: deelgemeente van Nieuwpoort, arr. Veurne.

⁷⁴) Simon, abt van Drongen (≤1243-≤1254), was vermoedelijk afkomstig uit de Sint-Niklaasabdij van Veurne en keerde er weer na zijn resignatie, N.J. Weyns, *Abbaye de Tronchiennes*, in: *Monasticon belge*, VII, Flandre orientale, Luik, 1977, 547-8; Nicolaas van Belle, abt van Ter Duinen (1232/3-1253); magister Michael Calas komt voor als kanunnik van Sint-Walburga tussen 1245 en 1260.

kem⁷⁵) en de Sint-Niklaasabdij een zekere Johannes als procurator op deze bijeenkomst. De arbitrage moest afgewerkt zijn tegen Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart (15 augustus), tenzij de termijn met toestemming van beide partijen werd verlengd. Indien om een of andere reden dit compromis zou afgeblazen worden, zou het vorige compromis weer van kracht worden en zouden de reeds uitgewisselde stukken teruggegeven worden.

De drie scheidsrechters slaagden er niet in om binnen de termijn te blijven want pas op 29 november 1249 stelden ze hun arbitrage voor⁷⁶). De krachtlijnen van het akkoord werden door de scheidsrechters volledig gerespecteerd maar het was, zoals afgesproken, nodig dat de positie van de kanunnik van de Sint-Niklaasabdij die de prebende zou bekleden, beter omschreven werd.

Ten eerste zou de Sint-Niklaasabdij de helft van de inkomsten van de vrijgekomen prebenden, ook deze "*de vivo in vivum*", blijven opstrijken. Pas wanneer ze een prebende zou hebben, zou de regeling vervallen. Hier schorpten de scheidsrechters een element van de algemene regeling van juli 1249 op, waarin bepaald was dat Sint-Niklaas direct moest afzien van de inkomsten uit de *anniversaria*.

Ten tweede stelden ze dat de kanunnik van de Sint-Niklaasabdij die de prebende zou bekleden, op alles recht zou hebben, als iedere andere kanunnik van Sint-Walburga en dit volgens de gewoonten van het kapittel.

Ten derde zou de abt van de Sint-Niklaasabdij zijn kandidaat voor de prebende voorstellen op de avond van Sint-Jan de Doper (23 juni). Deze kanunnik zou vanaf die dag zijn functie opnemen en dit gedurende één jaar. Deze termijn kon onderbroken worden indien zijn abt om wille van een geldige reden verplicht was hem terug te roepen en te vervangen. In dit geval zou een ander tot aan Sint-Jansavond zijn taak opnemen.

Ten vierde zou de kanunnik van Sint-Niklaas de prebende bedienen op dezelfde wijze en zou daarvoor hetzelfde ontvangen, als een kanunnik van Sint-Walburga.

Ten vijfde mocht de kanunnik van Sint-Niklaas zijn habijt blijven dragen op de wijze zoals premonstratenzers dit gewoon waren, namelijk in

⁷⁵) Willem van Vinkem komt voor van 1241 n.s. tot 1266. Hij begon zijn carrière als *clericus* en *raciocinator* (keurheer van Veurne-Ambacht, cf. ook A. Verhulst en M. Gysse-ling, *Le compte général de 1187, connu sous le nom de Gros Brief et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962, 119-21). Hij had een universitaire opleiding, was zeker vanaf 1244 kanunnik en wordt vanaf 1260 als cantor geattesteerd.

de winter met kap en *superpellicium* (superplie)⁷⁷) en tijdens de zomer met *superpellicium* zoals de andere kanunniken ze droegen.

Ten slotte zou op het einde van het jaar (de vigilie van Sint-Jan) wanneer de algemene afrekening werd opgemaakt, de denieren die van de dagelijkse uitdelingen overbleven, proportioneel verdeeld worden onder de prebendarissen. Hiervan zou ook de premonstratenzer kanunnik genieten. Hem werd bovendien nog eens duidelijk gemaakt dat hij geen recht had om in het kapittel binnen te treden noch om mee de zaken van het kapittel te regelen. Deze arbitrage werd aan beide partijen opgelegd op straffe van 1000 ponden. Weerom zou de bevestiging gevraagd worden aan bisschop, aartsbisschop en paus.

Deze bevestigingen kwamen er de volgende twee jaren. In februari 1250 bevestigde Petrus, de bisschop van Terwaan, de overeenkomst⁷⁸). Op 25 mei 1250 volgde de bevestiging van paus Innocentius IV voor het Sint-Walburgakapittel⁷⁹). In juni 1250 bevestigde ook de aartsbisschop van Reims de overeenkomst⁸⁰) en op 4 juli 1250 kreeg ook de Sint-Niklaasabdij de bevestiging van paus Innocentius IV⁸¹).

Het compromis in twee fasen van 1249 was de basis voor een duurzame overeenkomst tussen beide instellingen. Tot op het einde van het

⁷⁶) De drie scheidsrechters vaardigden op 29 november drie oorkonden uit. In de eerste werd gesteld dat de delegaties van de twee instellingen zich zouden neerleggen bij de uitspraak van de scheidsrechters, RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXVII (nr. 188)(B). In een tweede werd het conflict kort uit de doeken gedaan en er aan toegevoegd dat beide partijen zich naar de besluiten van de scheidsrechters voegden, RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXVII v° (nr. 189)(C). Ten slotte kregen zowel Sint-Walburga als Sint-Niklaas een — identieke — lange, uitgewerkte beschrijving van de arbitrage, SAV, L.P., fol. 39 v° - 41 r°; V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 149-51 en 153-5 (RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXIII r° - LXXIII r°, nr. 175)(D).

⁷⁷) Cf. L. Brinkhoff e.a., red., *Liturgisch woordenboek*, dl. 2, Roermond, Maaseik, 1965-8, kol. 2606.

⁷⁸) De bisschop vaardigde drie oorkonden uit. Een voor het Sint-Walburgakapittel waarin A' en D waren opgenomen, SAV, L.P., fol. 37 r° - 41 v° (E). Een voor de Sint-Niklaasabdij waarin A en D gevidimeerd werden, V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 151-5; RAB, aanwinsten nr. 3468 (nr. 176)(E'). Ten slotte nog een veel kortere meer algemene oorkonde zonder specifieke destinataris, RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXVIII (nr. 190); SAV, L.P., fol. 43 r° - v° (E'').

⁷⁹) SAV, L.P., fol. 37 r° - 41 v° (F). Hierin de volledige opname van E, waarin reeds A' en D waren opgenomen.

⁸⁰) Twee oorkonden, een voor Sint-Walburga in SAV, L.P., fol. 44 r°-v° (opname van A' en D)(G) en een voor Sint-Niklaas in RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXVII r° - LXXIX v° (nr. 177)(opname van A en D)(G').

⁸¹) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXIX v° - LXXXII r° (nr. 178)(met opname van E', waarin al A en D waren opgenomen)(H).

Ancien Régime zou er een 'witte kanunnik' onder de zwarte kanunniken vertoeven. Toch moest de compositie enkele jaren later bijgeschaafd worden.

Reeds op 26 juni 1257 moesten Simon, de vroegere abt van Drongen, en Michael Calas de overeenkomst van 9 november 1249 verduidelijken⁸²). Ze hadden van beide partijen een lijst gekregen met de vraag een aantal onduidelijkheden te verhelderen.

Er waren interpretatieproblemen betreffende een zestal punten: over de inkomsten van de twee eerste jaren, over een vergoeding bij aanwezigheid in het kapittel, over de verdeling van de overgebleven denieren die bedoeld waren voor de dagelijkse uitdelingen, over de kap die de 'witte kanunnik' moest dragen, in hoeverre hij ook van de voordelen van de andere kanunniken van Sint-Walburga kon genieten bij ziekte en over de som die de kanunnik van de Sint-Niklaasabdij aan de kerkfabriek en aan de *vicarii* moest. Behalve over het eerste punt waarvan de vraag volgens hen niet in het kader van het compromis van 1249 paste, gaven ze over alle punten de nodige verduidelijkingen. Deze lijken meestal in het voordeel van het Sint-Walburgakapittel te zijn geweest. Vooral het feit dat de 'witte kanunnik' geen recht had om "*intrare capitulum*", werd tot twee maal toe gebruikt om hem een aantal inkomsten te ontzeggen.

Aan de compositie moest vanaf dan amper nog gesleuteld worden. Wel waren er geregeld problemen over een paar concrete punten. Beslissingen binnen de schoot van het Walburgakapittel hielden niet altijd voldoende rekening met de rechten, lees inkomsten, van de Sint-Niklaasabdij. Deze had door de compositie van 1249 onrechtstreeks haar zeg gekregen over interne aangelegenheden van het Sint-Walburgakapittel. Ondanks het feit dat hierover in de genoemde overeenkomst uitdrukkelijk het tegendeel werd gestipuleerd, werd het kapittel in zijn beslissingsbevoegdheid beperkt. Telkens de leden van het kapittel van mening waren dat aan de inkomsten van de prebenden moest gesleuteld worden, moest rekening gehouden worden met de Sint-Niklaasabdij. Vooral op momenten dat het kapittel in geldnood zat en daarvoor haar eigen leden wou aanspreken, kon dit vervelend zijn.

Op 22 maart 1310 kloegen de abt en het klooster over de beslissing die het algemeen kapittel van Sint-Walburga op Sint-Jansavond 1309

⁸²) SAV, L.P., fol. 42 r° - 43 r°; RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXVIII-LXXXIX (nr. 191). De derde scheidsrechter, Nicolaas, abt van Ter Duinen, was ondertussen overleden.

had genomen⁸³). Het kapittel was overeengekomen dat een vroeger besluit, dat wegens de oorlogstoestand amper was gerespecteerd, nu toch moest worden uitgevoerd. De inkomsten van het *officium panis*⁸⁴) zouden volgens een afspraak van 1 september (Sint-Egidius) 1296 uit twee bronnen gehaald worden, namelijk gedeeltelijk uit eigen vermogen van de kanunniken die ze op Sint-Jansavond zouden betalen en gedeeltelijk uit de inkomsten van de prebenden die ze bekleedden. Ook van Sint-Niklaas werd daarom een vergoeding geëist, namelijk 10 ponden die ieder jaar op Sint-Jan, en 24 ponden die na de dood van de prebendaris aan het Sint-Walburgakapittel moesten betaald worden. De Sint-Niklaasabdij verkoos echter de sommen niet te betalen en af te zien van de brooduitdelingen.

Een tweede voorbeeld. In het midden van de veertiende eeuw moest de kerkfabriek van het kapittel dringend haar inkomsten verhogen omdat de kerk nodig aan herstel toe was⁸⁵). Daarom besloot men op 26 november 1353 gedurende vier jaar op iedere prebende van het kapittel een taks te heffen⁸⁶). De Sint-Niklaasabdij kon zich echter niet neerleggen bij deze afroming van haar prebende en pas op 7 oktober 1357, dus vier jaar later, werd het compromis hersteld⁸⁷). Het Sint-Walburgakapittel

⁸³) SAV, L.P., fol. 20 v° - 21 r°.

⁸⁴) In Doornik kregen de kanunniken van het kathedraal kapittel iedere dag een groot brood ter waarde van 2 denieren parisis, op voorwaarde dat ze één van de drie koorofficies hadden bijgewoond of toch een geldige reden hadden om er weg te blijven, Pycke, Le chapitre, 219.

⁸⁵) SAV, L.P., fol. 24 v° - 27 r°, gedeeltelijke uitgave in ASEB, XVI (1862-3) 77-8. De kerk was vermoedelijk door brand verwoest geweest.

⁸⁶) ASEB, XVI (1862-3) 77-8 (L.P., fol. 24 v° - 27 r°), met name 6 ponden 11 schellingen Vlaams jaarlijks voor de grote prebenden. De zes kleine prebenden betaalden elk 20 schellingen, te zamen ongeveer evenveel als één grote prebende. De proost betaalde voor zijn proostschap 50 schellingen, de deken voor zijn decanaat 6 ponden, de thesaurier voor zijn thesaurie 30 schellingen en de cantor voor zijn cantorie 20 schellingen. De som zou telkens op Lichtmis (2 februari) door de ontvanger van de kerkfabriek geïnd worden. De som die de kanunniken aan de kerkfabriek moesten, werd steeds aanzienlijker. Op 26 november 1313 hadden drie kanunniken van Sint-Walburga in naam van hun kapittel een regeling uitgewerkt die de inkomsten van de fabriek moest vergroten. De kerkfabriek had in 1313 jaarlijks ca. 225 ponden uitgaven (*anniversaria*, kapelanen, brooduitdeling, salarissen, e.a.) die steeds moeilijker gedekt konden worden en in ieder geval verhinderden dat het kerkgebouw hersteld, laat staan uitgebreid kon worden. Vanaf 1313 moesten de kanunniken met een grote prebende, ieder jaar 4 ponden 1 schelling aan de fabriek betalen (voordien 50 schellingen dus 2,5 ponden). De bekleeders van de zes kleine prebenden moesten evenveel betalen als één grote prebende. Te zamen moest dit in 1313 108 ponden 1 schelling parisis opleveren, ASEB, XVI (1862-3) 75-6; SAV, L.P., fol. 23 v° - 24 r°.

⁸⁷) SAV, L.P., fol. 27 r° - 30 v°; RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. 90 r° - 92 v° (nr. 195).

had echter op dit moment deze som zelf van de inkomsten van de prebende van de Sint-Niklaasabdij afgehouden, zonder dat, volgens de Sint-Niklaasabdij, zij hierover voldoende geconsulteerd was geworden. De twist was reeds voor bisschop en aartsbisschop gekomen en ook op het pauselijke hof werd beroep gedaan zonder dat dit veel had opgeleverd⁸⁸). Uiteindelijk zagen beide partijen in dat ze via het inschakelen van de kerkelijke rechtspraak aan deze twist geen einde konden stellen op de wijze zoals ze hadden gehoopt en dat de hoge rechtskosten derhalve beter vermeden konden worden. Beide partijen stelden hun procurators aan. Voor de Sint-Niklaasabdij was dit Jan Crabbe, de deken van de christenheid, en vijf leden van de abdij waaronder de subprior en de econoom⁸⁹). Zij verschenen op 7 oktober tijdens het eerste uur⁹⁰) in het Sint-Walburgakapittel waar acht kanunniken, inclusief deken en cantor, aanwezig waren⁹¹). Er werd overeengekomen dat zonder verwijl alle processen die tussen hen nog lopend waren, gestopt moesten worden en dat de reeds gevelde vonnissen en besluiten geen enkele waarde zouden hebben. De in deze context reeds betaalde sommen moesten gerestitueerd worden. Indien het voor het kapittel in de toekomst noodzakelijk zou zijn, nieuwe subsidies voor de kerkfabriek aan te vragen, moest het dit aan de Sint-Niklaasabdij melden op dezelfde manier als het dit zou doen voor niet-residerende kanunniken⁹²) en zou de abdij de gevraagde som binnen de door het kapittel opgelegde termijn moeten betalen. Indien de abdij er niet in slaagde dit binnen deze termijn te doen, dan mocht het Sint-Walburgakapittel inderdaad de som afhouden van de inkomsten van de prebende, juist op dezelfde manier als voor andere

⁸⁸) Van al deze demarches is geen enkel document overgeleverd.

⁸⁹) Jan Crabbe was deken van de christenheid van Veurne en pastoor van Zoutenaai (tot 1360 geattesteerd). In 1320 zien we hem als publiek notaris optreden, in 1342 werd zijn huwelijk ontbonden zodat hij kans maakte op de hogere wijdingen. De leden van de Sint-Niklaasabdij waren subprior Vincentius van Beselare, econoom Martinus Werd en verder Egidius Anse, Egidius Teyl en Paulus Roevoet.

⁹⁰) Tussen 7 u. en 7.50 u., Strubbe en Voet, *Chronologie*, 15.

⁹¹) Magister Georgius van Houtkerke, deken van Sint-Walburga (geattesteerd tussen 1352 en 1369), cantor Johannes van Mont-Saint-Eloi (1352-9), Johannes Albus (1357-9), Johannes Comitiss (1357-9), Johannes Magistri (1357), Johannes Brito (1357-9), Johannes Mercade (1342-57) en Johannes de Creseka (Creques)(1357-9).

⁹²) Het aantal niet-residerende kanunniken lag in het Sint-Walburgakapittel zeer hoog, cf. L. Caillet, *La papauté d'Avignon et l'église de France, La politique bénéficiaire du Pape Jean XXII en France (1316-1334)*, Parijs, 1975, 249, 252, 303-4. Enkel reeds tijdens het episcopaat van paus Johannes XXII werden 22 beneficijs vanuit Avignon gereserveerd, meestal bestemd voor Italianen.

niet-residerende kanunniken die daarin te kort zouden schieten. Op het niet naleven van dit compromis werd een boete van 1000 ponden Tournoois opgelegd.

3. Andere conflicten

Naast de twee conflicten die rechtstreeks te maken hadden met het compromis van 1249, waren er ook nog een paar twisten van andere orde.

In 1260 hadden abdijs en kapittel problemen in verband met parochiale rechten. Dit was qua aard een conflict dat ook elders met andere actoren voorkwam. Op 17 februari 1260 n.s. oorkondden proost Willem van Hondskoote⁹³), deken en kapittel van Sint-Walburga dat er een probleem was betreffende diverse parochiale rechten⁹⁴). Twee concrete gevallen werden aangegrepen om tot een algemene regeling te komen. Er waren problemen gerezen over de offergaven die opgestreken werden tijdens het huwelijk van Agatha, zus van Johannes Robeloet, een kanunnik van Sint-Walburga⁹⁵), en over de inkomsten tijdens de begrafenis van Johannes Blutskin, een clericus van Sint-Walburga. De vraag werd meteen uitgebreid naar wie de zielzorg, en dus ook de parochiale rechten, had van de *familia* en dienaren van de kanunniken van het Sint-Walburgakapittel die in de parochies van het Sint-Niklaaskapittel woonden, en van al degenen die in het koor van Sint-Walburga zetelden en het kleed van het kapittel droegen. Deze laatsten konden zowel gehuwd zijn of niet, maar waren geen kanunnik, kapelaan noch vicaris. De laatste drie categorieën behoorden sowieso tot de Sint-Walburgaparochie, waar ze ook mochten wonen. Het Sint-Walburgakapittel stemde toe dat Michael de Bergis, prior van de Sint-Niklaasabdijs, en Michael Calas, kanunnik van Sint-Walburga⁹⁶), de compositie zouden uitwerken. Indien zij voor bepaalde punten er niet zouden uitgeraken, zouden ze een derde scheidsrechter kiezen. Cantor Willem van Vinkem⁹⁷) zou de zaak voor Sint-Walburga blijven volgen. Blijkbaar slaagden zij er niet in een compromis uit te werken aangezien twee jaar later, namelijk op 4 november

⁹³) Cf. supra 125, noot 66.

⁹⁴) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXIX r^o-v^o (nr. 192).

⁹⁵) Johannes Robeloet wordt als kanunnik tussen 1254 en 1268 geattesteerd.

⁹⁶) Cf. supra 127, noot 74.

⁹⁷) Cf. supra 128, noot 75.

1262, een nieuwe scheidsrechter opdook⁹⁸). Het Sint-Walburgakapittel oorkondde namelijk dat het instemde met de figuur van Walter Elfare, clericus van de gravin van Vlaanderen⁹⁹). Deze Walter Elfare kreeg ook het vertrouwen van de Sint-Niklaasabdij, ondanks het feit dat hij kanunnik van Sint-Walburga was. Het jaar voordien had hij namelijk met succes als scheidsrechter opgetreden in twee conflicten respectievelijk tussen de Sint-Niklaasabdij en de Duinenabdij¹⁰⁰) en tussen Sint-Niklaas en de stad Nieuwpoort¹⁰¹). Ook in de toekomst zou hij zijn talenten als verzoener nog meerdere malen tonen¹⁰²). Het Sint-Walburgakapittel behield Willem van Vinkem als zaakgelastigde. Deze oorkonde van 4 november 1262 was qua bewoordingen heel gelijklopend met de oorkonde van 1260, maar er werd naar de vorige oorkonde en dus naar de eerste poging tot verzoening niet verwezen.

Ook Walter Elfare kwam aanvankelijk niet direct tot een compromis. Op 20 augustus 1263 herhaalden proost Willem van Hondschoote en het kapittel van Sint-Walburga in een akte het probleem en beloofden nogmaals de compositie van Walter Elfare te eerbiedigen¹⁰³). Waarom deze bevestiging nodig was, is niet duidelijk.

Op 19 januari 1264 n.s. ten slotte vaardigde hij toch zijn arbitrage uit¹⁰⁴). Walter Elfare was op dat moment reeds deken van Sint-Walburga geworden. Hij schetste eerst de diverse meningsverschillen die bijna identiek waren als in de oorkonde van 17 februari 1260, behalve dat hier ook problemen waren rond de clerici en koorknapen die in parochies van de Sint-Niklaasabdij woonden maar de school van Sint-Walburga bezochten. Hij had beide partijen op de genoemde negentiende januari gedagvaard en werkte volgend compromis uit. Het ging hier dus steeds

⁹⁸) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXIII r^o-v^o (nr. 182).

⁹⁹) Walter Elfare wordt vanaf 1257 als kanunnik van Sint-Walburga en in 1261 en 1262 als clericus van gravin Margaretha van Constantinopel vermeld. In 1264 n.s. was hij deken van Sint-Walburga en in 1276 proost. Hij was bovendien kanunnik in het kathedraal kapittel van Doornik van 1262/5 tot 1278/80, J. Pycke, *Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame de Tournai, 1080-1300*, Brussel, 1988, 334-5. Hij was vermoedelijk familie (een neef?) van Johannes Elfare die we tussen 1240 en 1255 eveneens als kanunnik van Sint-Walburga tegenkomen en ook deken van de christenheid van Veurne (ca. 1245) was geweest.

¹⁰⁰) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 176-8 (nrs. 225-6).

¹⁰¹) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. CXVII r^o - CXVIII v^o (nrs. 244-6).

¹⁰²) Cf. Pycke, *ibidem*.

¹⁰³) RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. LXXXV r^o-v^o (nr. 184).

¹⁰⁴) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 155-6 (nr. 183) en SAV, L.P., fol. 44 v° - 46 r°.

om de bewoners van de parochies van de Sint-Niklaasabdij, namelijk Sint-Denijs en Sint-Niklaas. De *familia* en dienaren van proost, kanunniken en andere personen die aan het kapittel waren verbonden, waren voor hun begrafenis en andere parochiale diensten afhankelijk van de parochie waar ze woonden, dus van de Sint-Niklaasabdij. De koorgeestelijken, zelfs al waren ze geen kapelaan of vicaris en waar ze ook woonden, waren op parochiaal gebied afhankelijk van de Sint-Walburgaparochie. Ze konden wel binnen de daarover bestaande juridische mogelijkheden hun eigen begraafplaats kiezen. De koorknapen die de Veurnse scholen bezochten, of ze nu clerici waren of niet, behoorden parochiaal tot Sint-Walburga zodra ze tot het koor behoorden en “*in veste nuptiali*” het koor bezochten. De ouders of voogden van de kinderen konden wel de begraafplaats kiezen, indien de kinderen nog minderjarig waren. De kinderen die niet “*in veste nuptiali*” het koor binnentraden, bleven op parochiaal vlak afhankelijk van de parochie van hun woonplaats. In de twee concrete gevallen vaardigde Walter Elfare een heel duidelijk vonnis uit. De offergaven tijdens het huwelijk van Agatha, zus van kanunnik Johannes Robeloet, zouden integraal naar de Sint-Niklaasabdij gaan, omdat zij op het moment van haar huwelijk in een parochie van de abdij woonde. De offergaven tijdens de begrafenis van Johannes Blutskin bleven echter voor Sint-Walburga, aangezien hij een koorgeestelijke was.

Het compromis was blijkbaar toch niet volledig rond want op 26 oktober 1265 oorkondde de deken¹⁰⁵) en het kapittel van Sint-Walburga dat ze zich zouden onderwerpen aan het vonnis dat Walter Elfare en Henricus Robeloet¹⁰⁶) zouden uitwerken. Het twistpunt was het bestuur over de scholen in “*scientia litterali*” die binnen de parochies van de Sint-Niklaasabdij lagen¹⁰⁷). Spijtig genoeg is het vonnis ons niet bekend.

De verhouding tussen beide instellingen was dus regelmatig verstoord, maar dit wil niet zeggen dat alle contacten in de praktijk steeds moeilijk verliepen. In de archieven van beide instellingen vinden we ook documenten die getuigen van een goede verstandhouding.

In 1241 bijvoorbeeld mocht het Sint-Walburgakapittel op het feest van de vinding van het H. Kruis (*Inventio S. Crucis*, 3 mei) en het octaaf

¹⁰⁵) Met name Thomas de Borra, deken tussen 1265 en 1276.

¹⁰⁶) Professor in civiel recht, van 1268 tot 1278 als kanunnik van Sint-Walburga geattesteerd.

¹⁰⁷) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 158 (nr. 193).

er na, in processie over de gronden van de abdij trekken zonder dat deze tijdens deze dagen enige rechten zou laten gelden¹⁰⁸).

In 1313 stond de abt van de Sint-Niklaasabdij toe dat het Sint-Walburgakapittel tijdelijk zijn intrek nam in de Onze-Lieve-Vrouwekapel Oostuut, die binnen het patronaat van de Sint-Niklaasabdij lag¹⁰⁹). In de Sint-Walburgakerk was blijkbaar een bloedmisdrijf gebeurd zodat er tijdelijk geen diensten meer gevierd konden worden.

In hun archieven zijn bovendien ook een aantal voorbeelden te vinden van bezitstransacties tussen beide instellingen¹¹⁰). Zo bevestigde graaf Diederik van de Elzas in 1136 een niet onaanzienlijke ruil tussen abdij en kapittel. Het Sint-Walburgakapittel gaf aan de Sint-Niklaasabdij zes gemet, gelegen bij het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk, en kreeg daarvoor van de abdij vier gemet, gelegen bij het kerkhof van de Sint-Walburgakerk. Verder wisselden ze ook nog elk een gemet grond met elkaar. Deze vroege ruil getuigt al evenmin van een slechte verhouding.

Besluit

Het gebeurt wel meer dat de meningsverschillen tussen twee kerkelijke instellingen in eenzelfde regio worden opgeblazen en dat twisten naar de ontstaansperiode worden geprojecteerd¹¹¹). Ook in Veurne moeten we de zogenaamde gespannen verhouding tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij niet overdrijven. Er waren zeker problemen tussen beide, maar pas vanaf het einde van de twaalfde, het begin van de dertiende eeuw. Er zijn geen bewijzen dat die reeds vanaf het ontstaan van de Sint-Niklaasabdij zouden begonnen zijn. Er zijn evenmin redenen om aan te nemen dat de geestelijken die aan de Sint-Niklaaskerk verbonden waren, zich afgescheiden hadden van het Walburgakapittel. Een conflict in verband met inkomsten uit tienden sleepte echter wel lang aan. Ter discussie stond het derde deel van de tiende dat in principe voorbehouden was voor de bedienaar of voor de bezitter van

¹⁰⁸) V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 157 (nr. 187bis).

¹⁰⁹) V[an de Putte] en C[arton] ed., *Chronicon*, 158-9 (nr. 194).

¹¹⁰) De Hemptinne en Verhulst, ed., *Oorkonden*, 65-6 (nr. 32). RAB, aanwinsten nr. 3468, fol. XLV r° (nr. 104), bevestiging van bisschop Milo I, 1136. V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, 157 (nr. 187), bevestiging van Boudewijn van de Elzas, proost van Sint-Walburga, 1139.

¹¹¹) Denken we maar aan de relatie tussen het Onze-Lieve-Vrouwekapittel en de Sint-Bertijnsabdij in Saint-Omer.

de parochie, de patroon. De Sint-Niklaasabdij meende op dit derde deel als patroon in een aantal polderparochies recht te hebben. Het Sint-Walburgakapittel eiste echter alle tienden in deze parochies voor zich op. Beide hadden daarvoor de nodige argumenten. Ze hadden beide de nodige privileges die het tiendenbezit bekrachtigden en konden beide op de traditie steunen. De Sint-Niklaasabdij kon bogen op het feit dat de bezitter van het *altare* in de regio quasi altijd het derde deel van de tiende mocht innen, het Sint-Walburgakapittel kon hoogst waarschijnlijk aanhalen dat het in de praktijk het derde deel reeds inde. Dit laatste argument woog blijkbaar het zwaarst want het kapittel werd in het gelijk gesteld. Het moest wel, zoals het de gewoonte was bij de afhandeling van dergelijke conflicten, een niet onaardige vergoeding betalen aan de verliezer, in casu de Sint-Niklaasabdij. Deze vergoeding zorgde echter voor praktische problemen binnen de schoot van het Sint-Walburgakapittel, aangezien de gemeenschappelijke goederen van het kapittel waaruit deze schadeloosstelling gehaald moest worden, relatief beperkt waren. Een eerste poging om hiervoor toch de gemeenschappelijke goederen aan te spreken, mislukte, vermoedelijk om wille van de onwil of nalatigheid van de individuele leden van Sint-Walburgakapittel, zodat er niets anders mogelijk was dan de Sint-Niklaasabdij een prebende te geven. Het was een originele maar, gezien de omstandigheden, een voor de hand liggende oplossing. Deze oplossing van het conflict betreffende de tienden bracht echter weer een aantal nieuwe, weliswaar mindere, problemen met zich mee, die zeker tot het midden van de veertiende eeuw duurden. Het Sint-Walburgakapittel had zonder het te willen zijn eigen vrijheid beperkt. Alle wijzigingen van de inkomsten van de kanuniken brachten automatisch overleg en soms problemen met de Sint-Niklaasabdij mee.

Blijde Inkomststraat 21/5
B-3000 Leuven

M. CARNIER

BIJLAGE

Jan van Waasten, bisschop van Terwaan (1099-1130), hecht zijn goedkeuring aan een ruil tussen de Sint-Bertijnsabdij en het Sint-Walburgakapittel van Veurne. De Sint-Bertijnsabdij krijgt voor haar tienden in de parochie Wulpen van het Sint-Walburgakapittel een tiende in de parochie Steenkerke.

S.l., 1116 (eventueel 1115)

A. ORIGINEEL: niet voorhanden.

B. AFSCHRIFT (16de eeuw), door Philippus Deparent, kanunnik en scholaster van het Sint-Walburgakapittel (†1572): niet voorhanden.

C. AFSCHRIFT (tweede helft 17de eeuw), door J.B. Merlebecq, kanunnik van Sint-Walburga (†1699), in: VEURNE, Stadsarchief, *Liber Privilegiorum, fundationum, jurium et appointementorum ecclesiae collegiatae sanctae Walburgis in oppidi furnensis*, fol. 58 r°-v^o (naar B).

NOOT OVER DE DATERING. Het incarnatiejaar is 1116, maar de indictie is 8, wat overeenkomt met 1115.

Abbas sancti Bertini quandam decimam de nova terra Odulfi et Fulcrani scilicet duas garbas in parochia Wulpensi a Berlinde et Furquide eorum viduis donatam acceperat, et in privilegio domini papae cum aliis possessionibus ecclesiae suae firmari fecerat. Porro eandem decimam Furnensis ecclesia reclamabat et sui iuris asserebat, predictus vero abbas sancti Bertini et praepositus Furnensis Frumoldus, hanc conventionem in causam et iudicium pertrahi volentes, pacem inter se hoc modo firmaverunt ut videlicet ecclesia Furnensis decimam predictae terrae Odulfi et Fulcrani quam reclamabat solidam et quietam recipiat et abbas sancti Bertini in cambio tertiam garbam XXX^{ta} dietarum et vuil. ? quae erat Furnensis ecclesiae in parochia de Steenkercka de berquaria Roehardi habeat et nihil veterius abbas sancti Bertini in parochiis ecclesiae Furnensis Buitenborgh, Binnanborgh, Wulpen sibi de decimis acquirat. Hanc paccem et concordiam coram me et clericis meis Tervanae firmatam, ego Joannes Dei gratia Morinorum episcopus ut rata et inconvulsa in perpetuum maneant sigilli mei attestatione confirmo. Actum est hoc anno Domini M^oC^oXVI^o indictione VIII^a.